

ISBN№966 – 7486 – 32 – X

Вісник Київського Славістичного університету. – К.:КСУ, 2005 -
№23. – С. 171-178.

О.В. Дудник

**Південні повіти Київської губернії в національно-визвольних
змаганнях 1917-1920 років: історіографія та джерела**

Історії українських визвольних змагань 1917 – 1920 рр. присвячено великий пласт джерел, різнопланових за проблематикою, шириною висвітлюваних аспектів, а також за формою і жанром. Однак підходи та висвітлення подій, що розвивалися у повітах та волостях в умовах Української революції не були і не могли бути одноставними. На тематику та зміст наукових праць безпосередньо впливали чинники, зумовлені суспільно-політичною ситуацією в Україні, ставленням владних структур до історичної науки, можливостями використання архівних джерел, світоглядною позицією дослідників тощо.

Важливі кроки у дослідженні воістину епохальних перетворень в Україні з позицій національно-визвольних змагань здійснено вперше активними учасниками тогочасних революційних подій – М.Грушевським [4.168 – 169], В. Винниченком [4.166], П. Христюком [4.231 – 232], М.Шаповалом [4.234 – 235], Д. Дорошенком [4.173 – 174], І. Мазепою [4.193 – 194] та ін. У їх працях, опублікованих у 20-х роках ХХ ст. в еміграції, доводилося, що визвольні змагання в Україні тісно пов'язані із загальноросійським революційним процесом та детерміновані ним, але процеси в Україні мають об'єктивну основу для їх виокремлення й іменування Українською національно-демократичною революцією.

Історія України 1917 – 1920 років розглядається крізь призму боротьби українського народу за свої національні інтереси. У контексті нашого дослідження важливе значення має робота Д. Дорошенка, у якій

зібрано значний фактичний матеріал про події у волостях і повітах Київської губернії у революційну добу. Події розглядаються з позиції ліберально-демократичного крила українського руху, до якого він належав [4.173 – 174]. Документальною насиченістю відзначається праця П. Христюка „Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1919 рр.” [4.231 – 232]. Автор аналізує події з позиції партії українських есерів, до якої він належав. Робота є цінною тим, що в ній зібрано фактичні матеріали про події, що відбувалися і в регіонах України. Безпосередній учасник революційних подій І. Мазепа виклав свої спогади у книзі „Україна в огні й бурі революції 1917 – 1921 рр.”. Подано частково фактичний матеріал про розвиток революційних подій в повітах, містах і селах Київщини [4.193 – 194].

На початку 20-х років ХХ століття в Україні ще друкувалися дослідження з історичної тематики 1917 – 1920 р. р. Процес відродження національної освіти в добу революції знайшов відображення в ґрунтовній праці комісара народної освіти Київської губернії за доби Центральної Ради С.Постернака [4.220]. Автор характеризує періоди в розвитку освіти, виділяє її особливості залежно від зміни урядів та їх політики.

Радянська історіографія при висвітленні подій 1917 – 1920 рр. діяла за схемою, нав'язаною комуністичним керівництвом: в Росії, як і в Україні, послідовно відбулися Лютнева буржуазно-демократична і Жовтнева (пролетарська, соціалістична) революції. У горнилі громадянської війни та боротьбі з іноземними інтервентами було доведено життєспроможність останньої. А український національно-визвольний рух в Україні, у її регіонах, кваліфікувалися як контрреволюційні прагнення „віджилих” класів перешкодити історичному прогресові.

Власне проблема Української революції у радянській історичній літературі не лише не досліджувалась, її місце посіла тема „Тріумфальна хода радянської влади”. З таких позицій історики радянської доби розглядали події у містах і селах України, а щоб довести правомірність таких висновків, підбирались і відповідні факти.

Важливим поштовхом для переосмислення української історії стали роки перебудови та гласності. Середину 80-х – поч. 90-х років вітчизняні історики цілком справедливо вважають початком „українського відродження”. Відкрилися можливості подолати стереотипи старого мислення, ширше використовувати архівні джерела, аналізувати їх і робити наукові висновки. З’явилася когорта вчених, які, спираючись на цивілізаційні підходи до аналізу історичних подій, та використовуючи надбання історичної науки та архівні джерела, активно включилися у вивчення подій Української революції. В цьому аспекті виділяються праці В. Верстюка [4.162 – 165], В. Солдатенка [4.214 – 215], О. Реєнта [4.207 – 208], Д. Розовика [4.209 – 210]. Підсумки наукової розробки проблеми української державності доби національно-визвольної революції 1917 – 1920 рр. здійснив науковець В. Капелюшний [4.184].

В працях цих та інших науковців не тільки розглядаються, але й поглиблюються, концептуальні засади історії Української національно-визвольної революції, розкриваються її рушійні сили, створення державних структур влади, їх внутрішню та зовнішню політику. Відомі вчені правомірно стверджують, що Українська революція стала одним із справжніх апогеїв українського національного поступу. При всій важливості праць сучасних істориків у них недостатньо враховано регіональний аспект розвитку національно-демократичних процесів в губерніях, і особливо в повітах та волостях, містах і селах України. Дослідники визнають, що є потреба звернутися до висвітлення регіональних проблем Української революції. В.Солдатенко зокрема стверджує, що Українська революція мала два поступу – національно-визвольний і соціально-визвольний. З таких позицій доцільно прослідкувати їх прояви в регіонах.

Відродження багатопартійності у незалежній Україні стимулювало науковців до вивчення історії українських політичних партій. З’явилися роботи, автори яких висвітлюють діяльність українських політичних партій у контексті національно-державного розвитку України. У цьому аспекті

виділяються праці Т. Бевз, В. Стрілець, О. Любовець. У монографії Т. Бевз „Між романтизмом і реаліями (сторінки історії УПСР)” відтворена діяльність українських есерів у добу Української революції [4.157]. В. Стрілець видав монографію, в якій розкривається історія виникнення та діяльність Української радикально-демократичної партії [4.218]. О. Любовець в своїй праці розкрила міжпартійну та внутрішньопартійну боротьбу щодо вибору шляхів суспільно-політичного розвитку України в добу національно-демократичної революції 1917 – 1920 років [4.190]. У контексті нашого дослідження важливе значення мають регіональні аспекти у цих працях, зокрема висвітлення процесу виникнення та діяльності партійних осередків та філій у повітах південної Київщини.

При підготовці дисертації використано працю „Політична історія України. ХХ століття” [4.205]. Її зміст дає можливість прослідкувати розвиток суспільно-політичних процесів в умовах революції, наявність політичних партій, їх платформи та моделі їх реалізації. Селянська проблематика в діяльності українських політичних партій та урядів 1917 – 1920 рр. знайшла висвітлення у колективній праці „Історія українського селянства” [4.183]. У книзі аналізується робота селянських з’їздів різного масштабу, створення Всеукраїнської селянської спілки, висвітлюються причини та характер селянського руху в революційну добу. Автори доводять, що селянський рух набув різноманітного ідеологічного забарвлення, оскільки він не міг залишатися поза увагою політичних партій, що діяли на Україні. Однак у роботі не розкриваються особливості селянської боротьби у різних регіонах України.

Висвітленню соціально-економічних суперечностей в українському селі доби революції присвячена монографія П. Захарченка, Н. Земзюліної та О.Несторова [4.177]. Автори суттєво розширюють та поглиблюють уявлення про складові продовольчої політики властей, формування селянського опору, уточнюють масштаби його розгортання. Дослідники аналізують переважно

селянський рух, що мав місце в умовах більшовицького панування на Правобережній Україні у 1919 році.

Про наростання селянського екстремізму в Україні у березні – жовтні 1917 року йдеться в статті І. Хміль та І. Куташова [4.230.] Автори доводять, що у багатьох місцевостях Правобережної України селяни самовільно відчужували і засівали орні землі, виганяли або ж убивали поміщиків та орендаторів, їх адміністрацію, громили економії, вирубували й вивозили ліс. На підтвердження наводяться фактичні матеріали з повітів південної Київщини. Проте причини загострення протистояння на селі автори глибоко не розкривають.

Єврейські погроми в Україні стали основою монографічного дослідження В. Сергійчука [4.212]. В монографії науковець наводить статистичні дані погромницького руху на Київщині, зокрема, в Умані, Ладжинці, Дубовій, Тальному. Однак, автор фрагментарно подає картину погромництва у ряді міст регіону, всебічно не аналізує причин єврейських погромів.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу „Нарис історії Уманщини” [4.197]. Його автори переоцінюють окремі події з історії Уманщини в добу національно-визвольної революції 1917 – 1920 років. У книзі показано, що в містах та селах з початком революції стали розвиватися демократичні процеси, національному відродженню сприяли українські політичні партії. Однак у книзі не знайшли висвітлення антиукраїнські репресивні дії червоногвардійців, які прийшли встановлювати радянську владу на Україні. Доцільно було б подати матеріали про участь населення у виборах до місцевих органів, до Всеросійських та Українських установчих зборів.

Т. Кузнець провела аналіз населення Умані напередодні Першої світової війни і показала національні та соціальні зміни в його складі в ході революційних перетворень [4.223, с. 142 – 144]. За основу аналізу взято узагальнюючі документи трьох переписів населення. Дослідниця зробила

висновок, що політичні та економічні перетворення напередодні і в роки революції мали гальмуючий вплив на демографічну ситуацію в повіті.

Окремі події, що відбувалися у роки української революції відображено в нарисі з історії Христинівщини [4.203]. У книзі подано матеріали про характер землеволодіння та наявність тяглової сили в селах напередодні Лютневої революції. Автор правомірно стверджує, що одна із причин виступів селянства крилася у непослідовності земельної політики Центральної Ради, у діях Гетьманату щодо повернення землі колишнім власникам. Автор книги започаткував розповідь про партизанські загони, сформовані із селян, в районі Яроватка – Христинівка – Умань. Подана інформація про участь робітників і службовців Христинівки у липні 1918 у Всеросійському страйку залізничників. Пізнавальне значення мають матеріали нарису про насильне вилучення у селян хліба більшовицько-радянською владою.

Позитивної оцінки заслуговують краєзнавці Лисянської районної організації „Витоки”. Ентузіасти цієї організації М. Іванченко та його колеги підготували кілька видань часопису „Добрідень” [4.158, 195] У ньому вміщені матеріали про виникнення вільнокозацького руху на Черкащині, його виступи за соціальне та національне визволення українського народу. В часописі наводяться факти, які свідчать про участь Вільного козацтва в захисті УНР від більшовицьких червоногвардійців.

Свідчення про єврейські погроми в окремих повітах півдня Київщини подає очевидець тих подій Рахіль Фейгенберг. Вона підготувала книгу „Летопись мертвого города”, яка вийшла за кордоном єврейською мовою [6.250]. Названа книга вийшла у 1928 році в Ленінграді російською мовою. У книзі викладені спогади про єврейські погроми у квітні – травні 1919 р. у містечках Дубова та Умані. Автор згадує прізвища євреїв та їх сімей, які стали жертвами цих трагічних подій. Книга насичена багатьма фактами, однак автор не аналізує причин єврейських погромів, не робить спробу

абстрагуватися від цих подій і подивитись на них з політичних та соціальних позицій.

У південних повітах Київщини у революційну добу відбувалися збройні зіткнення військово-політичних та повстанських сил, які боролися за державну владу. У спогадах безпосередніх учасників тих подій подано суб'єктивні враження про розстановку сил та їх наміри. У 30-х роках ХХ ст. в журналі „Літопис революції” надрукував спомини В. Антонов-Овсієнко [6.240 – 241]. Колишній командувач Червоною армією розглядає політичні та воєнні аспекти боротьби радянських військ проти республіканської армії УНР. Згадуються і події, що мали місце в південних повітах Київщини: селянські з'їзди, перебування в Умані штабу Запорозького корпусу, загонів отамана Григор'єва, групи отамана Волощенка. Захисник радянської влади визнає, що на півдні Київщини у травні 1919 р. мало місце масове повстання проти більшовицької влади, однак вони кваліфікуються як „бандитські зграї”.

Розвиток військових подій на Київщині пов'язаний із зимовим походом Армії УНР по ворожих тилах. Про організацію походу, який проходив із грудня 1919 по травень 1920 р. розповідається у споминах генерал-поручика М.Омеляновича-Павленка [6.248]. У книзі подається широка панорама військового протистояння різних політичних сил, що боролися за владу на Україні. Генерал-поручик фіксує бойові дії армії УНР проти денікінців за звільнення південних повітів Київщини. Вміщені фактичні матеріали свідчать, що селяни доброзичливо ставилися до приходу Армії УНР, допомагали їй продуктами та тягловою силою. Заслужують на увагу ті місця спогадів, у яких йдеться про відновлення влади УНР в Уманському повіті в кінці грудня 1919 року.

Таким чином, революційні події в містах і селах південних повітів Київщини у 1917 – 1920 рр. і пов'язані з ними національно-демократичні перетворення не знайшли всебічного висвітлення в історичній літературі. Радянська історіографія розглядала наявні події у контексті „тріумфальної ходи радянської влади”, боротьби за перехід народних мас на сторону

більшовиків і встановлення радянської влади на місцях. Змагання народних мас за національно-демократичні перетворення кваліфіковувалися як буржуазно-контрреволюційні, а боротьбу селянства за землю в добу Центральної Ради, Гетьманату, Директорії радянська історіографія кваліфікувала як прагнення селянства встановити більшовицьку владу. Для цього підбиралися відповідні факти, які цензурувалися і доводилися до відома громадськості. Діяльність українських політичних партій у роки революції подавалися лише в негативному плані. Лібералізація суспільного життя, що відбулася у роки хрущовської „відлиги”, сприяла появі нарисів з історії окремих повітів та волостей Київщини, в яких відображено події 1917 – 1920 років. Однак вони висвітлювалися в дусі тогочасної офіційної історіографії, головним для якої було утвердження концепції про переважну підтримку населенням політики більшовиків, про їх бажання встановити радянську владу в губерніях, повітах та волостях. В літературі радянської доби суттєво завищувалася роль місцевих більшовицьких організацій, занадто велика роль у цьому відводилася ревкомам, комбідам тощо.

В умовах незалежної України переосмислюється українська історія. Цьому сприяє багато чинників, серед яких – відмова від формаційного підходу до висвітлення історичних подій, наявність плюралізму думок, можливості вивчати архівні джерела. Дослідники звертаються до подій, що мали місце в регіонах України і аналізують їх у контексті української національно-визвольної революції. В наукових працях порушено питання про вплив на виникнення та розвиток подій в містах і селах такого чинника як соціальний та національний склад населення південних повітів Київщини. У новітній літературі встановлено, що в ряді повітів Київщини в умовах революції діяли осередки українських політичних партій – українських есерів, українських соціал-демократів, соціалістів-федералістів.

Разом із тим слід відзначити, що багато важливих аспектів суспільно-політичної активності населення, національно-демократичних перетворень на півдні Київщини в роки Української революції не знайшли висвітлення.

Якщо провладні структури, які створювалися у повітах та волостях південної Київщини у зв'язку із зміною урядів, у наявній літературі констатується, то про місцеве самоврядування говориться дуже мало. На Київщині проходили повітові та волосні селянські з'їзди, однак їх рішення не знайшли належного висвітлення в науковій літературі. Виникає потреба проаналізувати кооперативний рух. Упущено і такий принциповий аспект, як ставлення населення Київщини до Центральної Ради, до проголошених Універсалів.

У літературі неповно відображена участь населення Київщини у виборах до Всеросійських та Українських установчих зборів. У багатьох містах Київщини керівництво Українського національного союзу, який був в опозиції до Гетьманату, створив свої філії. Однак в науковій літературі не узагальнено їх діяльність. Причини та наслідки селянського руху потребують переосмислення на основі нових документальних джерел. На Київщині в роки Української революції мав місце рух інтелігенції, демократичного селянства за відродження національної освіти. Однак цей аспект суспільного життя також не знайшов належного висвітлення. В контексті революційних подій доцільно об'єктивно, спираючись на документальні джерела, переосмислити процес встановлення радянської влади на Київщині і показати його вплив на суспільне та політичне становище населення.

Основу дисертаційної роботи становлять архівні матеріали та документальні джерела. У зв'язку з цим слід відзначити, що військові події, які проходили в Україні, відбилися на становищі архівів. Після відходу республіканських військ Директорії з Києва під натиском більшовицьких військ, згоріла частина архіву Київського генерал-губернатора і губерньського статистичного управління. Значних втрат у роки Другої світової війни зазнали Київський, Дніпропетровський, Житомирський обласні архіви. Такі втрати негативно впливають на вибір та розробки історичних проблем. Використані в дослідженні джерела умовно розділено на чотири групи. До першої відносяться матеріали та документи, почерпнуті в державних архівах України. Передусім використано документи і матеріали, які зберігаються в

Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ). У фонді 3766 виявлено документи, які дають можливість частково встановити кількісні зміни населення Київщини у зв'язку з Першою світовою війною та боротьбою за владу в 1917 – 1920 рр. У фонді 1133 зберігаються справи Головної комісії по виборах до Українських установчих зборів УНР: Закон про вибори, Положення про порядок організації і проведення виборів, текст іменного посвідчення виборця, повідомлення про дні виборів. Проаналізовано документи фонду 2174 ЦДАВО України: протоколи і постанови Уманської повітової комісії по виборах до Українських установчих зборів УНР. Пізнавальне значення для з'ясування розстановки політичних сил у процесі виборів має узагальнена таблиця підрахунку голосів в Уманському повіті.

В історіографії стверджується, що на півдні Київщини у 1919 році мало місце повстання, яке очолював М.Кравченко. Радянські історики кваліфікували повсталих як „бандитів”. Між тим, документи ЦДАВО України (ф. 2, оп. 2) свідчать, що повстання носило антирадянський характер. В архівних джерелах (спр.3181) відображена доля керівника повсталих, якого більшовики розстріляли разом із батьком. У ЦДАВО України вивчено інформаційні повідомлення, адресовані Всеукраїнському Виконавчому Комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф. 1738). Вони свідчать, що більшовицька влада у 1919 р. націоналізувала не тільки промислові підприємства, але й театри, типографії і бібліотеки.

У цьому ж архіві, у фонді „Всеукраїнський революційний комітет” (Всеукрревком) зберігаються окремі матеріали про діяльність губернських ревкомів, інформація про політичне становище в регіонах, будівництво радянської влади на місцях та ставлення до неї населення регіонів.

В умовах другого тимчасового перебування червоноармійців на Київщині до ЦК КП(б)У надходила інформація про суспільно-політичне становище у повітах регіону. Її авторами були партійні функціонери, що працювали у повітах. Частина цієї інформації зберігається у Центральному

державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), у фонді №1. У ній йдеться про кількість комуністів і їм співчуваючих в окремих повітах. У документах зберігається запис виступу більшовицького функціонера С.Косіора, який, перебуваючи на Уманщині, заявив, що населення більшовиків „не розуміє і боїться” [1.12, арк. 76]. У документі від 27 травня 1919 року повідомляється, що ставлення населення повіту до більшовицьких рад „погане”. В кінці травня, як сказано в документі, Уманський повіт був охоплений „масовим повстанням проти більшовиків” [1.13, арк. 58]. В іншому документі повідомляється про перебування на півдні Київщини повстанської армії Н. Махна, про його переговори з С. Петлюрою.

Джерельну базу дисертації складають також документи та матеріали ЦДАГО України, що зберігаються у фонді „Центральний Комітет Компартії (більшовиків) України” (фонд 5). Тут містяться доповідні та телеграми на адресу Київського губернського воєнного комісаріату (з 12 квітня до 11 серпня 1919 року). Матеріали свідчать, що в окремих повітах міліція не виконувала вимоги більшовицької влади і відмовлялася вести боротьбу з повсталими селянами. В цьому ж архіві зберігаються окремі документи з'їзду повітових військових комітетів Київської губернії (10 – 11 квітня 1919 року). Наявна документація свідчить, що першочергового значення з'їзд надавав вилученню у селянства продовольства для радянської влади. Архівні матеріали цього фонду підтверджують вже висловлене в історіографії твердження, що селянство України неоднозначно ставилося до встановлення радянської влади. Це засвідчують документи про суспільно-політичну ситуацію у селах Кузьминської, Ладизинської, Тальнівської, Христинівської та Тетіївської волостей півдня Київщини.

При підготовці дослідження використані також документи державних архівів Київської (ДАКО), Черкаської (ДАЧО) та Вінницької (ДАВО) областей.

У ДАКО у фонді Р – 2798 „Канцелярія Київського губернського комісара УНР” проаналізовано діяльність Уманської повітової народної ради.

В складних умовах доби вона займалася розвитком освіти, відкриттям в місті університету, клопотала перед центральною владою про з'єднання залізниці Київ – Миколаїв – Умань. Рада опікувалася становищем безробітних, роззброєнням населення, відстоювала навчальні приміщення від реквізиції німецькими військовими.

У фонді Київського губернського старости (ф. Р – 2797) проаналізовано журнали засідань Уманської повітової народної ради за лютий – червень 1918 р. і Таращанських повітових народних зборів за березень – липень 1918 р. Документи свідчать, що повітові органи влади підтримували кооперативний рух, асигнували діяльність курсів вчителів народних шкіл, утримували школи, бібліотеки та „Просвіти”. У цьому ж фонді зберігаються протоколи засідань Таращанської міської думи за січень – жовтень 1918 р., за якими проаналізовано діяльність думи щодо розвитку місцевого самоврядування, народної освіти.

У фонді 1716 „Канцелярія Київського губернського комісара Тимчасового уряду” зберігаються документи про вирубку лісу в Звенигородському, Таращанському повітах, захоплення селянами майна поміщиків у селах Сквирського, Таращанського повітів за доби Центральної Ради. Вивчено матеріали цього ж фонду, що охоплюють період з 3 квітня по 8 листопада 1917 року. Це телеграми власників підприємств, поміщиків, комісара Липовецького повіту на адресу Київського губернського комісара про заворушення робітників повіту. Зміст цих документів дає можливість з'ясувати характер виступів та реакцію на це центральної влади. Власники зверталися до адміністративних органів із проханням захистити їх право на власність і для цього направити у повіт військову силу.

У фонді Р – 2796 – „Канцелярія Київського губернського комісара УНР” ґрунтовно досліджено постанови Липовецької міської думи, документи про діяльність міліції в Сквирському і Липовецькому повітах у 1917 – 1918 рр., документи Директорії щодо усунення від влади губернських та повітових старост. Архівні матеріали фонду містять первинну інформацію про

організацію структур радянської влади, націоналізацію промислових підприємств, становище з продовольством, масове захворювання населення повіту. Наявні документи свідчать про організацію комнезамів та діяльність продзагонів, реквізицію хліба та сільськогосподарської продукції у селян Київщини. Пізнавальне значення мають так звані, „Політичні завдання губревкому”, які призначалися для „службового користування” і подавали зведені дані про різні форми боротьби загонів повстанців Київщини проти радянської влади. У фонді виявлено документи, у яких зафіксовано факти голоду в повітах Київщини в червні 1919 року, що змусило владу ввести карткову систему. В ці ж місяці ц повітах та волостях активно діяли більшовицькі продзагони, які вилучали з селянських господарств хліб, збіжжя та іншу сільськогосподарську продукцію.

Документи фонду Р – 2791 дають можливість з’ясувати виборчий процес до Українських установчих зборів, який відбувався на Київщині.

У цьому ж архіві виявлено документи, що зберігаються у фонді „Київський губернський революційний комітет” (ф. Р – 1). Тут зосереджено копії протоколів засідань Уманського повітревкому, матеріали повітової та волосних робітничо-селянських конференцій. Наявні джерела дають можливість у загальних рисах з’ясувати суспільно-політичне становище в повіті з 15 серпня до 15 вересня 1920 року. З матеріалів, що зберігаються в архіві робимо висновок, що більшовики організовували волосні і сільські ревкоми, до яких входили бідняки і подекуди середняки. Більшовики цим створювали для себе соціальну базу з тим, щоб укріпитися при владі. Із документів стає відомо, що на Київщині більшовики проводили мобілізацію чоловіків до лав Червоної армії, але останні висловлювали невдоволення. Наявний в архіві документ – Звіт про діяльність повітревкому Уманщини свідчить, що в селах повіту створювалися загони самоохорони, які слідкували за дотриманням громадського порядку, і окремі з них не визнавали радянську владу.

У фондах ДАКО вивчено документи під назвою „Агентурні зведення гетьманського департаменту Державної варти” (ф. Р – 2793 „Осведомительный отдел при Киевском градоначальнике”). У них наводяться прізвища та посади семи осіб, яких звинуватила гетьманська влада в організації антигетьманського повстання у Звенигородському повіті. В документі наводяться дані про осіб, які перебували в розшуку Державною вартою за участь у повстанні проти Гетьманату.

У ДАКО зберігаються звітні матеріали про стан та діяльність на Київщині „Просвіти” (ф. 1447). Окремі з цих матеріалів відображають процес створення, чисельність бібліотек у Липовецькому повіті Київської губернії.

Значний масив документів про регіональну політику Української Центральної Ради, уряду Гетьманату, про наступні події в окремих повітах Київщини 1919 – 1920 рр. зосереджено у Державному архіві Черкаської області (ДАЧО). Йдеться передусім про фонди: 847 – „Уманська повітова продовольча управа Уманського повітового продовольчого комітету”, Р – 2736 – „Уманський повітвиконком”, Р – 2796 – „Уманский уездный исполнительный комитет Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, г. Умань, Киевской губернии”, Р – 2478 – „Черкасская уездная земская управа”, Р – 4460 – „Отдел труда (комиссариат труда) Исполнительного комитета Уманского уездного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, г. Умань, Киевской губернии”.

У фондах зосереджені протоколи зборів, засідань місцевих органів влади Умані, документи про кошториси, інструкції, продовольчі плани. Наявні документи дають можливість з'ясувати головні аспекти політики Центральної Ради, зокрема її діяльність щодо реорганізації органів самоуправління, економічні перетворення влади з метою уникнення соціальних конфліктів. Архівні документи дають можливість частково прослідкувати процес демократизації суспільного та громадського життя у повітах Київщини.

При дослідженні історії перетворень у південних повітах Київщини революційної доби важливе значення мають діловодні документи місцевих органів влади, зосереджених у ДАЧО (ф. Р – 2796). У цьому фонді містяться тексти наказів виконкому Уманського військового революційного комітету за березень-липень 1919 року. Наявні документи уможливають з'ясування основних напрямків діяльності комітету в становленні радянської влади на Уманщині. Архівні матеріали свідчать, що військово-революційні комітети виступали однією з структур більшовицької партії і здійснювали її політику в регіоні: націоналізували промислові підприємства, друкарні, створювали у селах комітети незаможних селян, проводили репресивні акції проти представників українських політичних партій, займалися, як сказано у документах, „чисткою радянських організацій від засилля буржуазно-націоналістичних елементів”, насильно вилучали хліб у селян, насаджували комуністичну ідеологію.

Діловодну частину джерел фонду „Уманський повітвиконком” (ф. Р – 2736) становлять такі види документів, як журнали засідань колегіальних органів, протоколи партійних зборів, інструкції та інші. Фонд містить епізодичні документи про репресивні заходи уряду Гетьманату та німецьких військових окупаційних властей в Умані та Уманському повіті. Архівні документи містять чимало фактичного матеріалу, що дають можливість з'ясувати механізми насадження більшовиками на Київщині політики під назвою „воєнний комунізм”.

Пізнавальний інтерес для дослідження становлять документи фонду ДАЧО за № Р – 3990 М. Комарницького. Працюючи журналістом у радянських засобах інформації, він збирав фактичний матеріал про події на Уманщині 1917 – 1920 років. В названому архіві зберігаються матеріали почерпнуті з „Вістей ревкому” за червень – жовтень 1920 р., з журналу „Летопись революции”, а також з окремих газет, що виходили в Умані у роки революції. В періодичній пресі він надрукував кілька популярних статей з історії Уманщини 1917 – 1920 рр. Зміст його статей базувався на офіційній

комуністичній ідеології. Проте, зібрані дослідником фактичні матеріали доповнюють уяву про розвиток подій на Уманщині в контексті боротьби за радянську владу.

При підготовці дисертації вивчено матеріали, які зберігаються у Державному архіві Вінницької області. У фонді Р – 5009 „Андрушівська волосна рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів” проаналізовані наявні в архіві рішення виконавчого комітету Ради селянських депутатів Липовецького повіту. Вони охоплюють січень – жовтень 1919 року і стосуються основних напрямів діяльності волосної земельної управи, відображають реалізацію продовольчої політики Директорії, ставлення місцевої влади до розбудови освіти в повіті. Вивчено зміст окремих телеграм, які адресувалися урядом Директорії керівникам волостей Київської губернії. В телеграмах повідомлялося про рішення Трудового Конгресу, наголошувалося на необхідності посилення боротьби з кримінальними елементами, охорони майна і худоби поміщицьких господарств, організації заготівлі хліба. Матеріали фонду Р – 1152 „Липовецький повітревком” частково висвітлюють суспільно-політичні події у повіті в липні – грудні 1920 року. Вивчено зміст наказів повітревкому про реорганізацію місцевої влади, мобілізацію населення повіту до Червоної армії. Ряд документів фонду розкривають політику більшовиків у сфері земельних відносин та освіти. У фонді Р – 2478 цього ж архіву зберігаються документи, які сприяють вивченню одного із напрямів діяльності більшовицької влади щодо зміцнення своїх позицій на селі – визначення штатів повітових, волосних та сільських рад, які регламентувалися більшовицькою партією.

Розширенню джерелознавчої бази дослідження сприяли матеріали, які зберігаються у фондах Уманського краєзнавчого музею. Зокрема, проаналізовані накази Уманського повітового старости Михайлова, які дають можливість прослідкувати процес реалізації політики гетьмана П.Скоропадського на рівні повітів та волостей. Накази та розпорядження

повітового старости свідчать про те, що Гетьманат стояв на позиції збереження приватної власності, захищав права і майно землевласників, рішуче придушував виступи селян, що боролися за земельні наділи. Окремі документи краєзнавчого музею підтверджують обґрунтоване сучасною історіографією твердження, що німецька військова адміністрація, перебуваючи зі своїми окупаційними військами на Україні, вивозила до Німеччини хліб, цукор, крупу, м'ясо тощо. Частина документів засвідчує розміри цих реквізицій та час вивозу продукції з Уманщини. В документі під назвою „Донесення Уманського старости Київському губернатору” повідомляється про селянські хвилювання у повіті.

У роботі проаналізовано журнали Уманської повітової народної ради за 1917 і 1918 роки. Ці документи зберігаються в Уманському краєзнавчому музеї. Окремі з них виявлено у фонді Київського обласного державного архіву (ф. Р – 2797). Вони дають підстави встановити основні напрямки діяльності повітової народної ради, з'ясувати порядок засідань, тематику доповідей управи та її рішення. В журналах фіксувалися дані про склад учасників засідання, прізвища осіб, які були основними доповідачами. Суттєву цінність для дослідження представляють довідки та аналітичні матеріали, що подаються до протоколів засідань повітової народної ради.

Найбільшу увагу в діяльності земства становило культурне будівництво. Предметом обговорення і відповідного рішення були питання перетворення народних шкіл із однокласних у двокласні. За рішенням земств (народних рад) у революційні роки відкривалися ремісничі філії при народних школах у ряді сіл повіту. Земства опікувалися організацією та фінансуванням курсів для вчителів народних шкіл Уманщини. Уманське земство виробило програму освітніх перетворень, складність якої полягала, по-перше, у тому, що для її реалізації необхідні були значні кошти, яких у повітового земства бракувало, і, по-друге, на виконання її основних пунктів відводилося мало часу. Предметом турботи земства була заробітна плата учителів, пенсії для інвалідів війни, а також сімей службовців земства,

призваних до війська. У фондах Уманського краєзнавчого музею проаналізовано протоколи зборів Селянської спілки Уманщини (за вересень 1917 року), а також окремі документи Уманської кооперативної спілки.

Дисертанткою вивчено ряд документів, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського. У відділі стародруків та рідкісних видань Інституту виявлено телеграму Генерального секретаріату до Уманської народної ради з повідомленням про підготовку з'їзду начальників міліції та організаторів Вільного козацтва. Генеральний Секретаріат внутрішніх справ інформував місцеву владу про порядок роботи з'їзду Вільного козацтва, висловлював рекомендації щодо обрання делегатів на з'їзд тощо. У вищевказаному відділі зберігаються копії звернень Уманської продовольчої управи до селян і землевласників із закликом посилити продовольчу допомогу російській армії. Такі звернення управи проводилися у червні та першій половині листопада 1917 року. Підтримуючи Тимчасовий уряд, Уманська продовольча управа попереджала, що, якщо селяни і землевласники не дадуть хліба, то армія не переможе ворога, і „ми всі попадемо в рабство до німців”.

В числі джерел, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки НАНУ проаналізовано постанову Ради робітничо-селянської оборони від 17 липня 1919 року за підписом Г. Раковського „Про придушення куркульських і білогвардійських заколотів в селах”. Постанова була відправлена для виконання і в повітові ревкоми Київщини. Більшовицьке керівництво в особі Ради оборони зобов'язувало ревкоми та військових комісарів застосовувати жорстокі репресивні дії проти тих сил, які виступали проти радянської влади. В окремих документах, направлених з Києва більшовицьким керівникам повітів і волостей звучали вимоги посилити діяльність з вилучення хліба та сировини у селах Київщини і відправки реквізованого до районів Росії.

Другу групу джерел складають збірники матеріалів і документів з історії України та її регіонів. Для збірників, що видавалися у радянську добу

характерна очевидна однобічність в доборі та розміщенні матеріалів. В них домінують матеріали, які мали підтвердити комуністичну доктрину „про триумфальну ходу радянської влади”. У 1941 році вийшло кілька томів збірника „Документы по истории гражданской войны в СССР” [2.100]. Матеріали тематично підібрані та розміщені таким чином, щоб показати підтримку окремими верствами суспільства радянської влади. Тому в збірнику відсутні матеріали і документи, які свідчать про супротив трудящих радянській владі, політиці більшовиків. У збірнику вміщені документи, які свідчать про боротьбу селянства Київщини проти гетьманського режиму 1918 р. та німецьких військових окупаційних властей.

У дисертації використано документи збірника „Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 – февраль 1918)” [2.94]. Співставлення вміщених матеріалів і документів з архівними джерелами свідчить, що вони у названому збірнику підібрані тенденційно. Тут переважають документи, які давали підстави стверджувати про прагнення селян до розподілу поміщицького майна і організацію комун, що є свідченням вкрай недостатньої уваги Центральної Ради до вирішення земельного питання, яке було актуальним для українського села.

У 1957 році російською мовою вийшов трьохтомний збірник документів і матеріалів, присвячених подіям в Україні з лютого 1917 до квітня 1918 року, зокрема боротьбі за встановлення та зміцнення радянської влади на Україні [2.95]. При його підготовці автори відібрали з архівів ті документи і матеріали, які мали підтвердити комуністичну концепцію об’єктивного підґрунтя виникнення радянської влади та її поширення в губерніях, повітах, містах і селах України.

Прокомуністичну спрямованість має збірник під назвою „Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919)” [2.106]. Наявні документи і матеріали свідчать, що більшовики переносили і упродовжували в населених пунктах України такі структури

влади, які вже існували в більшовицькій Росії. Це свідчить про те, що метою більшовиків була уніфікація державного будівництва в Україні і в Росії.

Аналіз журналу „Український історик” показав, що на його сторінках друкувалися окремі документи з історії Київщини років українських визвольних змагань. Розповідаючи про роботу Українського національного конгресу, що проходив 6 – 8 квітня 1917 року в Києві, журнал вмістив документ – Привітання Конгресу від воїнів-українців Уманського гарнізону та селян Гусаківської волості Звенигородського повіту [3.150, с. 183]. Часопис помістив також вітання Українській Центральній Раді, надіслане у травні 1917 р. Уманським повітовим селянським з’їздом [3.151, с. 121]. На сторінках журналу вміщувалися матеріали, які в свій час друкувалися у „Вістях Української Центральної Ради”. Друковані матеріали дають можливість глибше дослідити окремі події з історії південної Київщини.

У часи незалежної України створено умови для вивчення та надання гласності документам, які зберігаються в архівах і до цього часу не друкувалися. Виділяється тематичний збірник документів і матеріалів „Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 року) [2.111]. Видруковані документи свідчать, що представники політичних партій та товариств, що діяли у повітах та волостях Київщини брали участь у з’їздах, конгресах, нарадах, що мали загальноукраїнське значення. Вміщені матеріали дають можливість прослідкувати ставлення громадськості повіту до політики Української Центральної Ради та Генерального секретаріату. Документальні матеріали свідчать про те, що військові частини, що перебували в окремих повітах підтримували рух за українізацію війська. Вміщені у збірнику резолюції повітових та волосних селянських з’їздів Київщини свідчать, що селянство вимагало від центральної влади проведення земельної реформи та наділення землею малоземельних і безземельних селян. Документи і матеріали збірника суттєво розширюють і поглиблюють знання про суспільно-політичні процеси та національно-демократичні перетворення на Київщині в добу Центральної Ради.

Важливі громадсько-політичні події, пов'язані з національно-демократичними перетвореннями, що відбувалися на Київщині знайшли відображення у збірниках, у яких вміщено документи і матеріали доби Центральної Ради та Директорії [2.98 – 99]. Вони дають можливість з'ясувати державотворчу діяльність УЦР, встановити еволюцію поглядів від вимоги автономної України до її самостійності. Цьому сприяють вміщені у збірнику тексти всіх чотирьох Універсалів; настрої різних верств населення відображено в резолюціях з'їздів селян, робітників, військових, учителів тощо. Наявні документи дають можливість з'ясувати зміст політики українських політичних партій. У контексті нашого дослідження важливе значення мають документи і матеріали, які відтворюють організацію органів влади в губерніях, повітах та волостях. Пізнавальне значення мають матеріали, пов'язані з участю населення у виборах до Всеросійських та Українських установчих зборів.

В умовах політичного протистояння, що мало місце в 1917 – 1920 рр. в окремих містах України, відбувалося таке негативне явище, як єврейські погроми. Їх розмах та трагічні наслідки знайшли часткове відображення у збірнику „Документи трагічної історії України (1917 – 1927)” [2.101]. У ньому наводяться фактичні дані про єврейські погроми, які мали місце у серпні-вересні 1919 року. Більшість документів побудовано на свідченнях окремих офіційних осіб. Наводяться дані про місце та час погромів, число загиблих. Як свідчать документи, єврейські погроми охопили Умань, Тальне, Дубову, Христинівку, містечка Сквирського повіту. Однак, із матеріалів названого збірника неможливо з'ясувати причину погромів та сили, які їх здійснювали, або ж були причетні до цих трагічних подій. У названому збірнику вміщено „Зведення відділу пропаганди особливої наради при Головнокомандуючому Збройними Силами півдня Росії”. З документу випливає, що частина червоноармійців залишала свої підрозділи і переходила на бік повсталих селян, а радянська влада арештовувала інтелігенцію і відправляла її в табори на Північ.

При підготовці дисертації використано спогади людей, які були свідками та безпосередніми учасниками подій, що проходили в багатьох повітах Київщини в 1917 – 1920 рр.. Дисертантка звернулася до спогадів, які опубліковані у брошурі „До історії більшовицьких організацій на Черкащині” [б.244]. Частина опублікованих спогадів уже друкувалися в газетах 20-х років. Це, зокрема, спогади А. Рибака, І. Кулика. Час написання споминів С.Партігули, Я. Семенова, С. Шнайдермана, С. Чукаєва, Т. Поперечного не вдалося встановити. Багато спогадів учасників революційних подій 1917 – 1920 рр. носять суб’єктивний характер, не завжди вірно відтворюють реальні події. Особливість вищезгаданої брошури у тому, що в ній вміщено спогади тільки тих людей, які захищали політику і практику більшовиків. Вони свідчать, що головне завдання більшовики вбачали у тому, щоб захопити владу на місцях. Для цього проводилася не тільки агітаційна робота, а й організовувалися бойові загони, повстанські комітети. Більшовики серед іншого закликали населення зберігати зброю, принесену фронтовиками в села, не віддавати її владним структурам, а використовувати її для боротьби проти гетьманської влади, німецьких та австрійських військ та проти республіканських військ Директорії. Спогади дають підстави стверджувати, що керівні посади у більшовицьких і радянських структурах влади в південних повітах Київщині займали люди немісцевого походження, а прислані та прибулі з інших міст та регіонів. О.Піонтковський – політичний емігрант, прибув на Уманщину і очолив організацію більшовиків. О. Шишков направлений з Москви на посаду голови Уманської надзвичайної комісії. За дорученням Київського губкому більшовиків, до Умані був направлений С. Чукаєв для проведення агітаційної роботи серед військових частин. Колишній прапорщик царської армії більшовик Черноглазов очолив загін уманських робітників і на початку 1919 р. виступив проти військових сил армії УНР.

До споминів доцільно підходити критично, адже вони писалися значно пізніше від тих подій, які вже відбулися і не завжди залишалися в

пам'яті. Так, у спогадах Є. Когана (записаних у 1957 р.) стверджується, що перший раз більшовицькі війська з'явилися в Умані 2 лютого 1918 року [2.96, с.157]. Тоді, як інші джерела вказують, що 15 лютого 1918 р. [4.197, с. 100]. Автор стверджує, що Центральна Рада розпочала збройний виступ проти радянської влади, однак, таке твердження суперечить вітчизняній історіографії, яка встановила, що збройний виступ проти УНР розпочав Раднарком Росії. Не відповідає дійсності і твердження Є. Когана про „контрреволюційні дії режиму Центральної Ради”.

Учасник революційних подій на Звенигородщині С. Кушаківський свої спомини побудував з метою показати роль Звенигородської більшовицької організації. Багато фактів і подій подає упереджено, приписує Центральній Раді політику, яка документально не підтверджена. Зокрема, автор стверджує, що члени Центральної Ради розпалювали „вогнище націоналізму”, організовували куркульство у „вільне козацтво” [2.96, с. 337]. Джерела не підтверджують ті місця споминів, де йдеться про обрання Б. Каца головою революційного комітету Звенигородського повіту. Адже у „Віснику революційного комітету по охороні порядку на Звенигородщині” вказано, що „кучка невідомих людей на чолі з Барухом Кацом 5 лютого 1918 року оголосила себе владою на Звенигородщині, нав'язавши „свою волю в усьому повіті” [3.117, №1, с. 2]. У споминах П. Дорфон (Рубальської) стверджується, що у кінці лютого 1919 р. загін Кулика відновив радянську владу на Уманщині [1.90, арк. 27]. Однак, об'єктивні джерела свідчать, що радянська влада на Уманщині вдруге була проголошена 11 березня 1919 року [4.197, с.105]. В спогадах Д. Колотової-Буковської, записи якої зберігаються в Уманському краєзнавчому музеї, стверджується, що німці „під натиском частин Червоної армії і партизанів у грудні 1918 р. були вигнані із меж України” [1.93, с. 23]. Між тим, офіційні документи свідчать, що німецькі військові підрозділи залишили Україну в листопаді 1918 р. у зв'язку із революцією в Німеччині.

Більш об'єктивно відтворили події на Київщині учасники подій, які свої спогади будували на принципі об'єктивності та наукової інформації. Серед них виділяються спомини Надії Віталіївни Суровцевої. Її батько – Віталій Суровцев був українським громадсько-політичним діячем в Умані. Мати – Ганна Іванівна все свідоме життя успішно вчителювала і у свій час була людиною достатньо відомою. Надія Суровцева навчання розпочала у Фундуклеївській гімназії в Умані у 1912 році. Потім навчалася на Вищих бестужевських жіночих курсах у Петербурзі, що тоді прирівнювалися до університетської освіти. Там вона вивчала історію на історико-філологічному факультеті, зокрема, у відомої жінки-науковця О. Єфименко, що мала докторський ступінь. Із осені 1917 р. Н. Суровцева продовжує навчання у Київському університеті на історичному та юридичному факультетах. Українська революція кинула її у вир громадсько-політичної діяльності. Вона відправляється на Уманщину, де їздить по селах, виступає із промовами, роз'яснює суть подій, які відбувалися. Повернувшись до Києва, працює при Центральній Раді, спочатку у секретаріаті внутрішніх справ, з часом – завідуючою загальним відділом секретаріату міністерства закордонних справ. Вільне володіння двома мовами – французькою і німецькою – допомагало Н.Суровцевій усно і письмово розповідати представникам світової громадськості про події в Україні, про її прагнення до самостійності. У часи Гетьманату Надія Суровцева – начальник дипломатичного відділу Міністерства закордонних справ. Після приходу до влади Директорії Надію Віталіївну призначили секретарем Інформаційного бюро дипломатичної місії на Паризькій мирній конференції. За радянських часів Н. Суровцева була безвинно репресована і зазнала двадцять років невольного життя. Ця мужня жінка і в роки заслання знаходила можливість писати свої спогади. Доля її рукописів склалася дуже трагічно, репресивна влада їх нищила, вилучала при обшуках, але вони все ж таки частково дійшли до нас [6.245].

У своїх спогадах Н. Суровцева згадує про початок революції, її лідерів, зокрема, про Михайла Грушевського і його оточення, про повстання

арсенальців. Революційні події на Уманщині подані через призму безпосередньої учасниці. Вона постійно підтримувала зв'язки з інтелігенцією Умані, неодноразово відвідувала повіти Київщини. У мемуарах Н. Суровцевої подається фактичний матеріал про настрої уманського селянства, що були переплетінням національних і соціальних почуттів, в яких бажання одержати землю займало першорядне значення; вона пише про українізацію російської армії, що перебувала на Уманщині у революційний період; про розбудову місцевих органів управління нової влади на національно-демократичних засадах; про боротьбу різних політичних сил за вплив на маси; про культурно-освітню роботу в повіті під час революції.

Володимир Кедровський, який у революційні часи перебував на посаді товариша генерального секретаря військових справ, у своїх мемуарах відзначає вплив військових частин, що розташовувалися у південних повітах Київщини і складалися переважно з українського селянства, на розвиток українського визвольного руху [6.247]. Мемуарист згадує про 14 запасний полк в Умані, солдати-українці якого розігнали маніфестацію ліво-радикальної частини залоги більшовиків та анархістів, а їхні червоні та чорні прапори розірвали на шматки. Причиною такої реакції солдатів-українців було те, що у місцевій Раді крайні ліві завжди виступали проти національних вимог українців. Незважаючи на певний суб'єктивізм у висвітленні минулих подій, спогади В.Кедровського збагачують джерельну базу дослідження, дають можливість з'ясувати перебіг подій української революції у населених пунктах України.

Генерал-хорунжий Армії УНР М. Капустянський залишив дослідникам, як він визначив, короткий воєнно-історичний огляд, у якому розповідається про похід української армії у 1919 році на Київ та Одесу [6.246]. Йдеться про виконання наказу штабу Головного отамана від 12 червня 1919 р. про звільнення Правобережної України від більшовицьких військ. Ставилося завдання звільнити українські землі швидше, ніж мала там появитися Добровольча армія А. Денікіна. Автор спогадів розповідає про

просування Київської групи на Христинівку та Умань. Пізнавальне значення мають факти про підтримку партизанськими загонами українських військових підрозділів. Наслідком такої допомоги стало звільнення 17 – 19 серпня 1919 р. від денікінців Христинівки та Умані. Заслуговує на увагу та спеціальне вивчення твердження М. Капустянського про те, що військові частини Добровольчої армії, які перебували на Цвітківсько – Христинівському напрямі не ставилися вороже до української Армії УНР. А 26 серпня 1919 р. на Христинівському напрямку денікінська Терсько-Кубанська пластунська дивізія дотримувалася нейтралітету щодо військового підрозділу Ю. Тютюнника.

Третю групу джерел складає періодична преса 1917 – 1920 рр. (часописи, газети, журнали, відомчі видання). Періодика містить багатий фактичний матеріал, який відсутній в інших джерелах, подає широку інформацію про історичні події, що мали місце на півдні Київщини. Разом із тим, слід відмітити, що підбір матеріалу та його зміст у газетах залежав від політичної спрямованості працівників тогочасної періодики та тих структур, які фінансували видання періодичної преси.

Преса дає можливість прослідкувати сприйняття політики центральної влади різними верствами населення та політичними силами південної Київщини. Більшість видань в роки тоталітарної влади зберігалася у спецфондах і була недоступна широкому загалу дослідників. У зв'язку із цим слід відмітити, що до лютого 1917 року періодичні видання на Київщині були вкрай обмежені і до того ж російськомовні, україномовних налічувалося одиниці й друкувалися нерегулярно. За Центральної Ради українська преса стає досить різноманітною за змістом і напрямком своєї діяльності. За даними дослідника Г. Рудого, у добу Центральної Ради, Гетьманату, Директорії політичні партії та організації випускали 767 видань. Свої часописи заснували кооперативні організації, селянські спілки, церковні громади, громадські організації. Найбільше таких видань розповсюджувалося у Київській (209), Харківській (104), Подільській (91), Херсонській (89)

губерніях [4.206, с. 95]. Зростання кількості газет, строкатість їхньої спрямованості незаперечно засвідчує про утвердження в Україні демократичних порядків. Слід визнати, що упродовж розвитку революції число видань змінювалося через вплив багатьох чинників. В основу класифікації преси покладено три головні ознаки: масштаб розповсюдження, профіль і орієнтацію друкованого органу. Періодичні видання були як губернські так і повітові. За профілем – партійних структур, губернських і повітових рад, кооперативних і селянських спілок, „Просвіт” тощо. За орієнтацією – національно-державні і антиукраїнські. У добу Центральної Ради в південних повітах Київщини стали виходити газети українською та російською мовами, зокрема „Вільна Україна”, „Свободный голос”, „Уманское слово” (Умань), „Селянська думка” (Тараща), „Народне слово” (Біла Церква), „Народна думка” (Звенигородка), „Спілка” (Сквира), „Липовецькі вісті” (Липовець) та інші. Газета „Уманское слово” була щоденною суспільно-політичною і літературною газетою, видавалася російською мовою за рахунок видавничого товариства. Часопис подавав інформацію про найважливіші події за кордоном, багато уваги приділяв висвітленню політичного життя у Росії. У кожному номері газети вміщувалася інформація про події в Україні, передусім друкувалися рішення вищих органів влади. В газеті існувала рубрика „На Уманщині”, в якій подавалася інформація про засідання та рішення Уманської повітової думи, уманського земства. Друкувалися накази та розпорядження повітових комісарів Центральної Ради в Умані Бурковського, А. Костенка, В. Суровцева, вміщувалися тексти наказів та розпоряджень уманського старости Михайлова, який представляв владу Гетьманату на Уманщині. Газета друкувала накази та розпорядження німецьких окупаційних військ, зміст і спрямованість яких свідчить про втручання німецької військової адміністрації у внутрішнє життя населення повітів. Матеріали газети дають можливість частково з’ясувати діяльність комісара в Умані, призначеного Директорією.

В добу Центральної Ради в Умані стала виходити газета „Вільна Україна”. Газета стала видаватися завдяки рішенням повітової народної ради від 14 лютого 1918 р. Цей часопис виділяється серед інших тим, що на його шпальтах у популярній формі роз’яснювалися поняття „автономія”, „федерація”, „федеративний устрій”, у загальних рисах окреслювався майбутній устрій Росії з обґрунтуванням повноважень центральних і місцевих органів влади. На сторінках газети друкувалися матеріали, присвячені розвитку освіти, кооперативного руху. Значне місце на шпальтах газети відводилося інформації про селянські з’їзди на Уманщині, подавався матеріал про вибори до Всеросійських та Українських установчих зборів, відображався процес організації та діяльності „Просвіти”. Аналіз вміщених матеріалів дає підстави стверджувати, що газета „Вільна Україна” виражала позицію українських соціал-революціонерів та Селянської спілки. Газета спочатку відстоювала ідею автономності України у складі демократичної Росії, але зі зміною ситуації стала на захист державного суверенітету України.

У Державному архіві Вінницької області зберігаються комплекти газети „Липовецькі вісті”, яка видавалася Липовецьким повітовим земством з 30 жовтня по 28 грудня 1917 року. Вивчення газетних матеріалів дало можливість з’ясувати окремі питання, пов’язані із виборами в повіті до Всеросійських установчих зборів, Українських установчих зборів, Липовецької волосної земської управи. Газета інформувала про рішення Липовецького повітового земельного комітету, про ставлення повітової вчительської спілки до Центральної Ради. Матеріали газети свідчать, що в повіті розвивався вільнокозачий рух. Пізнавальне значення має інформація про розвиток шкільної освіти у повіті в добу Центральної Ради. У цьому ж архіві зберігаються комплекти газети „Український козак” за червень – вересень 1919 року, яка видавалася Міністерством преси УНР. На її сторінках серед іншого подавалася інформація про селянські повстання проти більшовицької влади та Добровольчої армії А. Денікіна, що мали місце

на Христинівщині, Уманщині, Звенигородщині. Окремі фактичні матеріали, що стосуються теми дисертації почерпнуто із газети „Новини”, яка видавалася Міністерством преси УНР у лютому – жовтні 1919 року.

У роботі проаналізовано матеріали газети „Союз”, яка виходила в Умані і друкувала статті, інформації, замітки про події у повіті. „Союз” – єдина газета, що у роки Гетьманату виходила українською мовою. Газета видавалася Уманською кооперативною спілкою, вважалася її органом і виходила двічі на тиждень. Вміщені в газеті матеріали присвячувалися, в основному, висвітленню кооперативного руху, банківській сфері, торгівлі. Поряд з цим, висвітлювалися процеси культурно-освітньої роботи у населених пунктах повіту. Газета „Союз” користувалася попитом у читачів, які проявляли інтерес до кооперативного руху. Тираж газети у червні 1918 року становив 1200 примірників. Газета „Союз” періодично вміщувала матеріали про репресивні дії влади та німецьких військ проти селян, наводила факти підпалів каральними загонами селянських будівель, стягнення контрибуцій, примусової конфіскації худоби тощо. Інформація газетних публікацій свідчить про те, що аграрна політика гетьмана Скоропадського в очах українського селянства пов’язувалася не із поміркованими реформами, а із насильством карних експедицій над селянами, які часто завершувалися їх арештами і навіть розстрілами.

Протягом 1917 – 1918 років у Києві видавалася газета ЦК Української Селянської спілки „Народна воля”, а із 1919 р., у добу Директорії, виходила як друкований орган ЦК Всеукраїнської Ради селянських депутатів. На шпальтах часопису знаходимо багатий фактичний матеріал про роль місцевого самоврядування в українському державотворенні, ставлення селян південних повітів Київщини до політики Центральної Ради у сфері земельних відносин, про формування на місцях „Просвіт”, їх діяльність щодо підвищення культурно-освітнього рівня населення. На увагу заслуговує інформація газети „Нова Рада” про вільнокозачий рух на півдні Київщини у 1917 – 1918 рр. Публікації відтворюють діяльність Вільного козацтва у

Липовецькому, Таращанському повітах. Газета подавала матеріали про українізацію освітньої галузі, діяльність культурно-освітніх організацій у південних повітах Київської губернії.

Із 24 листопада 1918 р. почала виходити газета „Воля”. Це перша республіканська газета часів УНР. Вона інформувала про встановлення у містах і селах Київщини влади Директорії, публікувала її розпорядження та декрети. Із приходом на Уманщину більшовицьких військ в березні 1919 р. випуск часопису було припинено.

При підготовці дисертації використано матеріали газети „Червона зоря”. Газета виходила в Умані із липня 1919 року як орган інформаційно-інструкторського відділу повітвійському. Матеріали газети відображають боротьбу за встановлення радянської влади у повіті, діяльність виконкому Уманщини, розповідають про організацію комбідів та комнезамів. Газета наводить факти, пов’язані із селянськими повстаннями на Уманщині. Однак, газета, яка підтримувала і пропагувала політику більшовиків, не зверталася до причин селянського руху. Повстання селян проти радянської влади газета кваліфікувала як „бандитські виступи”.

У період правління Гетьманату в Умані стало виходити щотижневий видання журнального типу „Громадське життя”. Перший номер журналу з’явився 28 серпня 1918 року. Часопис підтримував традиції, започатковані газетою „Союз”, і характеризувався демократичним спрямуванням. Видання орієнтувалося на інтереси кооператорів, селян, підприємців, службовців, сільської та міської інтелігенції. На сторінках тижневика дослідниця знайшла цінний фактологічний матеріал про стан шкільної, позашкільної освіти на Уманщині доби Директорії УНР.

У березні 1919 року на півдні Київщини було встановлено радянську владу, яка виявилася тимчасовою. Вся періодика була монополізована в одних руках – у більшовицьких структурах, які використовували пресу як ідеологічний засіб, важіль впливу на суспільне життя. Більшовицька влада призупинила випуск місцевих газет „Уманское слово” і „Свободный голос”.

Заборонивши їх випуск, більшовицький ревком пояснював свої дії тим, що названі газети „стоящие ниже мелкобуржуазного филистерства и приспособлявшиеся ко всяким режимам, которые знала Умань”. З утвердженням радянського режиму на Україні така доля спіткала і місцеві видання небільшовицького напрямку – газети „Союз”, „Громадське життя”. До початку політики українізації альтернативна преса на Уманщині більшовиками була заборонена і ліквідована.

Певне уявлення про суть політики радянської влади на Київщині у 1919-1920 роках дають матеріали друкованих органів Уманського, Звенигородського, Сквирського і Таращанського ревкомів, які мали однакову назву – „Вісті”. Подана на їх сторінках інформація відображає боротьбу більшовиків за утвердження радянської влади у вищеназваних повітах. Надмірна заідеологізованість заголовків і змісту матеріалу разом із тим містить інформацію про важке соціальне та матеріальне становище населення, економічну кризу краю, про непопулярність в народі політики „воєнного комунізму” з властивим йому примусом та експропріацією приватного майна. Із другим приходом більшовиків стала видаватися газета „Известия” – орган виконавчого комітету Ради робітничих і селянських депутатів Уманщини. Із матеріалів, вміщених у газеті, відомо, що у південних повітах Київщини навесні та влітку 1919 року мав місце голод, а влада запроваджувала так званий класовий пайок. Газета подавала обмежену інформацію про виступи селянства проти радянської влади, які характеризувалися як „бандитські” і „контрреволюційні”. 29 червня 1919 р. вийшов перший номер газети „Боротьбист”. Його видала Уманська районна організація партії лівих соціал-революціонерів (боротьбистів). Матеріали цієї газети теж використані у дисертації.

Центральний комітет Компартії (більшовиків) України у 1919 році мав свій друкований орган „Більшовик”. У ньому вміщені матеріали про створення на Київщині „Пролеткульту”, про організацію Рад робітничих,

селянських і червоноармійських депутатів. На сторінках видання подавалася інформація про організацію комун у селах Київщини.

На основі аналізу історіографії означеної теми дає підстави для висновку, про те, що проблема регіонального дослідження характеру революційних подій, їх вплив на розгортання суспільно-політичної активності населення, національно-демократичні перетворення у південних повітах Київщини до цього часу розкриті далеко неповно і потребує поглибленої розробки. Разом з тим, є підстави стверджувати, що наявна джерельна база дозволяє ставити та вирішувати завдання щодо вивчення та висвітлення участі населення південних повітів Київщини у національно-демократичних перетвореннях, у боротьбі за вирішення селянського питання та розвиток народної освіти.